

Рецензия

от доц. д-р Светослав Риболов

на дисертационен труд на тема:

„АРИАНСТВОТО В ЮГОИЗТОЧНА ЕВРОПА ПРЕЗ IV В.“

Област на висшето образование: 2. Обществени науки

Професионално направление: История и археология 2.2.

Автор: *Милен Марков*

Научен ръководител: *доц. д-р Златомира Герджикова*

Данни за дисертанта

Дисертантът е роден на 02.07.1974 г. в гр. Нова Загора. Завършил е Бургаския свободен университет, Софийската духовна семинария „Св. Йоан Рилски“ и Православната духовна академия в Пловдив. Редовен докторант към секция „Средновековни Балкани“ професионално направление 2.2 *История и археология* научна специалност: *Средновековна обща история* от януари 2019 г. Отчислен е с право на защита през 2022 г. Изучавал е освен съвременни езици и латински, и старогръцки, над което имам лични впечатления от дисертанта. Публикувал е пет научни статии, свързани с темата на неговата дисертация, което надвишава изискванията.

Общи впечатления

Дисертационният труд на Милен Марков представлява задълбочено и академично издържано изследване върху едно от най-значимите богословски и политически явления на IV в. – арианските спорове и тяхното отражение в Югоизточна Европа. Авторът демонстрира впечатляваща ерудиция и владение на сложния корпус от исторически, богословски и археологически извори, като ги анализира в широк интердисциплинарен контекст. Това е от особено значение, защото по този начин той прави интердисциплинарен синтез, даващ му необходимите средства за доказване на тезата на дисертацията.

Структура и методология

Дисертацията е структурирана логично и систематично. След прецизно формулирания **увод**, където се очертават целите, задачите и методологията на изследването, трудът преминава през няколко детайлно развити глави:

Глава първа: Арианството – същност, основни течения и периодизация. В тази част се анализират основните учения в рамките на арианството, различните му течения и динамиката на развитието им. Проследени са ключовите богословски дебати, терминологичните уточнения и контурите на противопоставянето между арианите и техните опоненти. Специално внимание се отделя на Никеийския събор (325 г.) и приемането на различни вероизповедни формули в хода на IV в.

Глава втора: Религиозната политика на римските императори през IV век спрямо арианството. Втората глава разглежда ролята на римските императори в регулирането на църковните конфликти, както и тяхното отношение към арианството. Константин Велики, Констанций II и Валент играят ключова роля в оформянето на официалната имперска политика спрямо арианството, като Милен Марков представя нюансиран анализ на тяхната намеса, преследванията срещу различни групи и опитите за утвърждаване на единна християнска догматика.

Глава трета: Навлизане на арианството в Югоизточна Европа. Тази глава е посветена на процесите на проникване на арианските идеи в различните региони на Югоизточна Европа. Разгледани са конкретни случаи на формиране на ариански общности в Тракия, Македония и Дакия, както и техните взаимоотношения с имперската и местната власт. Специално внимание е отделено на първите църковни структури и епископските катедри, свързани с арианството в региона.

Глава четвърта: Развитие на арианството в Югоизточна Европа през IV век. В тази глава Марков детайлно анализира събитията, свързани с утвърждаването и разпространението на арианството сред местното население, включително градските общности и варварските федерати. Проучват се ключови църковни събори, реакции на местните власти и социално-културният контекст на арианството в различните провинции. Тук

се съдържат задълбочени наблюдения върху ролята на Константинопол, Филипопол, Сердика и Никополис ад Иструм.

Глава пета: Готите и арианството в Югоизточна Европа. В тази част се проследява процесът на покръстване на готите в арианската традиция, като се анализира ролята на епископа Вулфила в оформянето на готската християнска идентичност. Дискутират се причините за разпространението на арианството сред варварските народи, както и политическите и социалните последици от тази религиозна ориентация.

Заклучение. Заклучителната част на дисертацията обобщава основните изводи от изследването и поставя въпроса за дългосрочното въздействие на арианството в региона. Авторът аргументирано показва защо арианските спорове играят решаваща роля не само в развитието на християнската догматика, но и в трансформациите на римската политическа система. Така, той умело е затворил текста си с методологична последователност.

Научни приноси

Дисертацията притежава значителен принос както към изследванията по църковна история, така и към изучаването на късноримската държавна и религиозна политика. Тази двупосочна перспектива е от особено значение за постиженията на изследването на докторант Марков. Сред основните постижения на автора могат да се изтъкнат:

1. Комплексно изследване на арианството като учение и движение

Авторът предлага систематичен анализ на арианството, като проследява неговото възникване, основните богословски различия между арианите и никейците, както и разклоненията на самото арианско движение. В изследването е направена прецизна периодизация на арианските спорове и е разгледана тяхната еволюция през IV век, включително различните формулировки на вярата, възникнали в този контекст.

2. Задълбочен анализ на римската религиозна политика във връзка с арианството

Един от най-важните приноси на дисертацията е проучването на начина, по който различните римски императори от IV в. (Константин I, Констанций II, Валент, Теодосий I и др.) възприемат арианството и го подкрепят или преследват. Изследването показва как императорската власт оказва влияние върху религиозните спорове, като се анализират както законодателните актове (Codex Theodosianus и други правни документи), така и административните мерки, предприети от различните владетели.

3. Картографиране и проследяване на арианските центрове в Югоизточна Европа

Трудът предлага детайлно проучване на географията на арианството, като идентифицира ключовите епископски катедри, свързани с разпространението на арианските идеи в балканските провинции на Римската империя. Анализирани са градове като *Сердика*, *Филипопол*, *Анхиало*, *Дуросторум*, *Марцианопол*, *Хераклея* и др., където арианството е имало силно присъствие.

Авторът проследява дейността на отделните ариански епископи и начините, по които техните катедри са взаимодействали една с друга.

4. Нова интерпретация на събитията около Сердикийския събор (343 г.) и неговото значение

Дисертацията предлага нов поглед върху значението на *Сердикийския събор* (343 г.), който често е разглеждан главно като неуспешен опит за постигане на единство между ариани и никейци. Авторът анализира събора не само като догматично противопоставяне, но и като политически инструмент за утвърждаване на различни църковни фракции, разкривайки как решенията на събора, както и контрасъборът във Филипопол, са повлияли на църковната йерархия в региона.

5. Ролята на арианството сред готите и неговото дълготрайно влияние върху варварските племена

Особено внимание е отделено на начините, по които арианството се разпространява сред *готите*, като се анализира *дейността на епископ Вулфила* – основния мисионер сред тях. Авторът обяснява как арианството сред готите не е просто религиозен феномен, а също така инструмент за *културна идентификация и политическо обособяване* на варварските народи спрямо римляните. Това изследване предлага по-задълбочен поглед върху приемствеността на арианските идеи сред различни германски племена (вестготи, остготи, вандалите и др.), като очертава трайните последици на това вероизповедание за ранносредновековна Европа.

6. Анализ на взаимодействието между църковната йерархия и държавната власт

Трудът демонстрира как арианските спорове не са били просто теологически дебати, а са включвали *активно взаимодействие между църковната и държавната власт*. Авторът представя подробно *ролята на императора като арбитър в религиозните конфликти*, използването на църковните събори като средство за *утвърждаване на политическа легитимност*, както и административните механизми за контрол върху епископата. Това допринася за разбирането на процеса, чрез който църковната власт постепенно се институционализира в рамките на Римската империя.

7. Просопографско проучване на арианските епископи в региона

Един от особено ценните приноси на изследването е *просопографският анализ на арианските епископи*, т.е. реконструкция на биографиите на основните фигури, свързани с разпространението на арианството в Югоизточна Европа. Дисертацията разглежда връзките между различните духовници, проследява техните пътувания, събори, влиянието им върху църковните решения и ролята им в църковно-политическите конфликти. Този подход предоставя цялостна картина на *социалните и интелектуални мрежи* на арианските духовници.

8. Използване на археологически и нумизматични данни за потвърждаване на изводите

В допълнение към класическите писмени извори (съчинения на Атанасий Александрийски, Василий Кесарийски, Григорий Назиански и др.),

дисертацията включва *археологически и нумизматични доказателства*, за да проследи присъствието на арианството в региона. Изследвани са *епиграфски надписи, монети и църковни структури*, които подкрепят тезата за дълготрайното влияние на арианството в Балканските провинции на Късната Римска империя.

В това отношение авторът коректно е описал приносните моменти в своята работа.

Качество на изворите и анализа

Дисертацията се опира на *богат корпус от първични извори*, включително трудове на св. Атанасий Александрийски, св. Василий Кесарийски, св. Григорий Богослов и Амиан Марцелин. Авторът също така използва редица *епиграфски и археологически данни*, което засилва аргументацията му. Анализът е задълбочен, критичен и балансиран, като се отчита както перспективата на никейците, така и тази на различните ариански групи.

Стил и академична стойност

Авторът пише *ясно, академично и аргументирано*, като стилът му е съобразен със стандартите на историческата и богословска наука. Цитатите са прецизно подбрани, а интерпретациите – добре защитени. Използваната библиография включва както класически, така и съвременни изследвания, което демонстрира осведоменост по темата. Все пак бих препоръчал редакция на текста от филолог, преди да бъде издаден.

Заключение

Дисертационният труд на Милен Марков е *изключително сериозно изследване* с висок научен принос. Той запълва важна празнина в изследванията на арианството в Югоизточна Европа и поставя основите за бъдещи проучвания върху взаимодействието между църковната политика и римската държава. Настоящият труд притежава *всички необходими качества* за присъждане на *образователната и научна степен „доктор“*. Отличен научен труд с оригинален принос в областта на църковната история и късноантичната религиозна политика.

Нямам общи публикации с дисертанта.

Дата: 06.02.2025

София

Научна институция:

Богословски факултет на

Софийския университет „Св. Климент Охридски“